

**ՆՈՐ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐ ԹՈՒՐՔ-ԱԻՐԻԱԿԱՆ
ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ**

Մերձավոր Արևելքն իր հարուստ նավթային պաշարներով և ռազմավարական կարևոր դիրքով հատուկ տեղ է զբաղեցնում միջազգային հարաբերությունների համակարգում: Այն մշտապես հանդիսացել է գերտերությունների անզիջում պայքարի առարկա և նրանց հակամարտ շահերի բախման կիզակետ:

Այդ տարածաշրջանի դերն էլ ավելի մեծացավ սառը պատերազմի սկզբնական շրջանում երբ Վաշինգտոնն ակտիվորեն ազդեցության ուղորտներ և դաշնակիցներ էր փնտրում Մերձավոր Արևելքում՝ Խորհրդային Միության դեմ «համընդհանուր պաշտպանական համակարգ» ստեղծելու նպատակով: Այդ նպատակին էր ծառայում Թուրքիայի և Գոնաստանի ընդգրկումը ՆԱՏՕ-ի մեջ և Իրանի չեզոքացումը, ինչպես նաև ամերիկյան օժանդակությունը չափավոր արաբական երկրներին: 1955թ. սկսած Եգիպտոսում Խորհրդային Միության դիրքերի ամրապնդման հետևանքով ամերիկյան քաղաքականությունը տարածաշրջանում էլ ավելի ակտիվացավ, ուժեղացնելով երկու գերտերությունների միջև առճակատումն ու անմիջական բախման հնարավորությունը:

Փաստորեն, սառը պատերազմի «խաղի կանոնները» Եվրոպական մայրցամաքից տեղափոխվեցին Մերձավոր և Միջին Արևելք, այսուհետ այնտեղ տեղի ունեցող նշանակալից զարգացումները ենթարկելով գերտերությունների գլոբալ դիմակայության տրամաբանությանը:

ԽԱՀՄ և ԱՄՆ-ի միջև ընթացող պայքարը հիմնականում կենտրոնանալով արաբա-խորայելյան հակամարտության շուրջը, ձևավորեց երկու հակադիր ճամբարներ, որոնցից առաջինն ընդգրկում էր ԽԱՀՄ և «ծայրահեղ ազգայնական» վարչակարգեր ունեցող Եգիպտոսը, Սիրիան և 1958թ. հետո նաև Իրաքը, իսկ երկրորդը՝ ԱՄՆ, Իսրայելը և «չափավորական» արաբական թագավորությունները՝ Գորդանանը, Ասուդյան Արաբիան, Զուվեյթը և այլն:

Այդ քաղաքականության ենթատեքստում Միացյալ Նահանգները ակտիվորեն ներքաշեցին «մեծ խաղի մեջ» ԽՍՀՄ-ի և Արաբական աշխարհի անմիջական հարևան՝ Թուրքիային:

Այս առումով կարևոր նշանակություն է ձեռք բերում Թուրքիայի հարաբերությունների քննությունը Սիրիայի հետ, որն իրավամբ համարվում է Իսրայելին դիմակայող առաջնային «ճակատային պետությունը»: Գատկապես 1979թ. հետո, երբ Եգիպտոսը ստորագրելով Իս-

րայելի հետ Քեմփ-Ղևկոյի համաձայնագիրը, դուրս եկավ «ճակատային գծից», իր տեղը զիջելով Սիրիային, որն էլ իր վրա վերցրեց արաբ-խորայեյան հակամարտության արաբական ճամբարի ղեկավարությունը, ստանձնելով գործնականում պատերազմելու և խաղաղություն հաստատելու որոշման մենաշնորհը: Սիրիայի և Թուրքիայի միջև հարաբերությունները մշտապես հատկանշվել են փոփոխականությամբ՝ նորմալ դիվանագիտականից մինչև քաղաքական ու ռազմական տեսանկյունից ծայրաստիճան լարված, իրենց վրա կրելով ինչպես անցյալից ժառանգված հիմնախնդիրների այնպես էլ ընթացիկ գլոբալ և տարածաշրջանային գործընթացների ազդեցությունը:

Այն հանգամանքը, որ «սառը պատերազմի» տարիներին Թուրքիան և Սիրիան գտնվում էին միանգամայն տարբեր բևեռներում առավել բարդացնում էր նրանց ոչ միայն երկկողմ հարաբերությունների բնականոն ընթացքը, այլև մի շարք լուրջ հակասություններ առաջացնում տարածաշրջանում նրանց կողմից տարվող քաղաքական ուղեգծերի միջև: Եթե Սիրիան հանդիսանում էր Սոսկվայի դաշնակիցը տարածաշրջանում, ապա, Թուրքիային վերապահված էր առաջնային դերակատարություն Մերձավոր Արևելքում՝ ԱՄՆ-ի և նրա դաշնակիցների դիրքերի ամրապնդման գործում:

Սակայն պետք է նշել, որ Թուրքիան, պաշտպանելով հանդերձ Արևմուտքի շահերը Մերձավոր Արևելքում, 70-ականներից և առավել ակտիվորեն 80-ականներից սկսած փորձում էր ամրագրել իր ետևից «տարածաշրջանային ուժի» կարգավիճակը և որդեգրել էր արտաքին քաղաքական հետևյալ սկզբունքները.

-սերտ հարաբերությունների հաստատում և պահպանում բոլոր մահմեդական երկրների հետ անկախ նրանց քաղաքական օրինատաքիայի;

-չմիջամտում տարածաշրջանի երկրների միջև առկա հակամարտություններին;

-աջակցություն տարածաշրջանային հիմնախնդիրների խաղաղ կարգավորմանը առանց արտաքին միջամտության;

-Պաղեստինի ժողովրդի «արդար դատի» պաշտպանություն¹:

Կարող ենք հաստատել, որ չնայած Մերձավոր Արևելքում ընթացող սառը պատերազմին, Թուրքիան, ելնելով իրատեսական հաշվարկներից (Նավթի անխափան ներհոսքի ապահովում, շուկաների ընդլայնում, իսլամական շարժման մեջ իր դիրքերի ամրապնդում և այլն.), այնուամենայնիվ փորձում էր պահպանել որոշակի ինքնուրույնություն հատկապես արաբական երկրների նկատմամբ իր տարածաշրջանային քաղաքականության մշակման և իրականացման գործում: Մ. Գորբաչովի «վերակառուցումը» և կոմունիզմի փլուզումը Արևելյան Եվրոպայում ուղղակիորեն ազդեցին Սիրիայի արտաքին քաղաքական ուղեգծի վրա: Դամասկոսը գիտակցելով աշխարհաքաղաքական իրավիճակի փոփոխման վտանգը, սկսեց փոխզիջումային

քայլեր ձեռնարկել՝ Սիրիայի հանդեպ Արևմուտքի դիրքորոշումը մեղմացնելու ուղղությամբ:

Գլոբալ և տարածաշրջանային փոփոխությունները, ի տարբերություն Թուրքիայի, ծանր հետևանքներ ունեցան Ղամասկոսի համար: Եթե Սիրիային ցուցաբերվող խորհրդային ռազմական, քաղաքական և դիվանագիտական աջակցությունը նվազեց, ապա Թուրքիայի ռազմավարական հարաբերությունները ԱՄՆ-ի հետ ու նրա դիրքերը տարածաշրջանում էլ ավելի ամրապնդվեցին: 1990-ականների սկզբին ռազմավարական տեսակետից Անկարայի դիրքերն ավելի ամուր էին, քան Աիրիայինը:

1991թ. Պարսից ծոցի ճգնաժամը չափազանց շահութաբեր եղավ թե Սիրիայի և թե Թուրքիայի համար ոչ միայն տնտեսական, այլև միջազգային դիրքերի բարելավման տեսանկյունից: Վաշինգտոնի կողմից ղեկավարվող հակասադրամական կոալիցիային Սիրիայի մասնակցությունը վերջ դրեց վերջինիս մեկուսացմանը արաբական աշխարհում և միջազգային ասպարեզում: Պարսից Ծոցի պատերազմը միևնույն ժամանակ հստակեցրեց Ասադի համար այն հանգամանքը, որ արաբ-իսրայելյան հակամարտությունը անհանարին է լուծել ուժի միջոցով: Խորհրդային Սիության համագործակցությունը ԱՄՆ-ի հետ ճգնաժամի օրերին, մեկ ամսամ ևս ապացուցեց, որ սառը պատերազմի խաղի կանոնները փոխվել են, արձանագրելով ԱՄՆ-ի առաջատար դիվանագիտական դերը:

ԽՍՀՄ-ի փլուզումը և սառը պատերազմի ավարտը բացարձակապես նոր իրավիճակ և ուժերի դասավորում ստեղծեցին Մերձավոր Արևելքում, ծանր կացության մեջ դնելով որոշ արաբական երկրներին, այդ թվում նաև Սիրիային: Ստեղծված պայմաններում Ասադը քաջ գիտակցում էր, որ իր քաղաքական կենսունակությունը և երկրի անվտանգության ապահովումը մեծապես կախված կլինի ԱՄՆ-ի հետ իր հետագա հարաբերություններից: Տարածաշրջանում իր դիրքերն ամրապնդելու համար Սիրիայի համար հրատապ էր դառնում նաև Թուրքիայի հետ հարաբերությունների ողջ համակարգի վերանայումը:

Սառը պատերազմի ավարտն իր հերթին որոշակի փոփոխությունների հանգեցրեց նաև տարածաշրջանում Թուրքիայի կողմից վարվող քաղաքականության մեջ, մասնավորապես անվտանգությանը վերաբերող հարցերում: Խորհրդային վտանգի անհետացումը և իրաքա-քուվեյթյան ճգնաժամը ստիպեց Թուրքիային նորովի ձևակերպել իր ազգային անվտանգության շահերը Մերձավոր Արևելքում: Թուրքիան ստանձնեց ՆԱՏՕ-ի առաջատար պետության կարգավիճակը տարածաշրջանում, իր ակտիվ քաղաքականության ոլորտում ընդգրկելով Անդրկովկասն ու Կենտրոնական Ասիան:

Աշխարհաքաղաքական զարգացումները տարածաշրջանում բարենպաստ պայմաններ ստեղծեցին նաև Թուրքիայի և Սիրիայի միջև հարաբերությունների բարելավման ու առկա հիմնախնդիրների

աստիճանաբար կարգավորման համար: Հողվածի սկզբում մենք նշել ենք, որ թուրք-սիրիական հարաբերություններում առկա են անցյալից մնացած հիմնախնդիրներ: Նրանցից ամենազլխավորն է հանդիսանում 1939թ. ֆրանս-թուրքական համաձայնագրի հիման վրա հյուսիսային Սիրիայի ժովափնյա՝ *Ալեքսանդրետի սանջաքի*⁴ թուրքիային կցումը: Մինչ օրս Սիրիան չի ճանաչել ֆրանսիացիների կողմից հարցի նման միակողմանի ու կամայական «լուծումը»⁵: Այսպիսով, Ալեքսանդրետի սանջաքի խնդիրը Սիրիայի և թուրքիայի միջև հարաբերություններում ձևավորեց այն «բարդույթը», որից կողմերին այդպես էլ չհաջողվեց ձերբազատվել:

Տարիներ շարունակ երկկողմ հարաբերություններում *քրդական և քրային խնդիրների* հետ մեկտեղ առկա են եղել սահմանազատման, ահաբեկչության աջակցության, թմրադեղերի և զենքի մաքսանենգության հարցերի հետ կապված հակասություններ: Թուրքիան շարունակ մեղադրում էր Սիրիային հակաթուրք քրդական անջատողական խմբավորումներին աջակցելու մեջ⁶: Եվ ինչպես թուրքիայի նախկին նախագահ Թուրդուտ Օզալն էր արտահայտվում. «Սիրիայում ապրում է մեկ միլիոն քուրդ: Չնայած դրան սիրիացիները պաշտպանում են /օգտագործում են/ նրանց: Մեզ մոտ (Թուրքիայում-Ռ.Կ) բնակվում է 10 մլն. քուրդ: Ավելի լավ է մենք նրանց պաշտպանենք, քան սիրիական իշխանությունները: Մենք չսյետք է թույլատրենք նրանց օգտագործել քուրդերին»⁶: Թեև կառավարական մակարդակի վրա Սիրիան մշտապես հանդես էր գալիս Մերձավոր Արևելքի քաղաքական քարտեզի վերաձևման դեմ, անթույլատրելի համարելով ցանկացած տեղ անկախ քրդական պետության ստեղծումը, այնուամենայնիվ բավական բարյացակամ էր իր երկրի տարածքում քրդական խմբավորումների գործունեության նկատմամբ: Միակ առաջխաղաղացումը որ հաջողվեց Անկարային արձանագրել այդ ուղղությամբ, դա 1994թ. փետրվարին Ստամբուլում կայացած Իրանի, Թուրքիայի և Սիրիայի արտգործնախարարների հանդիպման արդյունքում ընդունված Ստամբուլյան հայտարարությունն էր, ուր կողմերը դեմ արտահայտվելով քրդական պետության ստեղծմանը, պաշտպանեցին Իրաքի տարածքային ամբողջականությունը, խիստ քննադատության ենթարկեցին «ահաբեկչական» գործողությունները ուղղված նրանցից յուրաքանչյուրի դեմ և պայմանավորվեցին համապատասխան միջոցներ ձեռնարկել նման գործողությունները չթույլատրելու ուղղությամբ: Վերջին տաս տարիների ընթացքում թուրքիան փորձում էր համոզել հարևան Սիրիային, որպեսզի վերջինս ձեռնպահ մնա «Զուրդիստանի Բանվորական Կուսակցությանը» (PKK) օժանդակելուց: Եվ վերջապես, 1998թ. Սիրիայի և թուրքիայի միջև հարաբերությունների սաստիկ լարվածության արդյունքում, Դամասկոսը ստիպված եղավ վտարել PKK-ի առաջնորդ Աբդուլլա Օջալանին, որը կարճ ժամանակ ապաստան գտնելով Ռուսաստանում Իտալիայում և Հունաստանում մեկնեց Նայ-

րորի (Քենիա), ուր էլ «ձերբակալվեց» 1999թ. փետրվարին թուրքական, ամերիկյան և իսրայելյան հատուկ ծառայությունների կողմից⁷:

Երկու երկրների հարաբերություններում մեկ այլ ոչ պակաս կարևոր խնդիր է հանդիսանում ջրային հարցը, որը հաճախակի է կապվում քրդական խնդրի հետ: Սիրիայի գյուղատնտեսության զարգացման համար չափազանց կարևոր նշանակություն ունի թուրքիայից հոսող Եփրատ գետի օգտագործումը, որը կազմում է Սիրիայի ջրային պաշարների շուրջ 80 տոկոսը: Եփրատ գետի ձախ վտակները Բալիխը և Խաբուրը նույնպես սկիզբ են առնում թուրքիայում: 1973թ. Սիրիան ավարտեց Ալ-Ռակկա քաղաքի հյուսիսում Եփրատի վերին հոսանքում Տաբադա ջրամբարտակի կառուցումը, որի ստեղծած արհեստական «Լիճը» (80կմ. երկարությամբ և 8կմ. լայնքով) կոչվեց երկրի առաջնորդ Ասադի անունով՝ «Բուհայրաթ ալ-Ասադ»:

1990-ականներին թուրքիան նախաձեռնեց հսկայածավալ Հարավ-Սրևելյան Անատոլիական նախագիծը (Güney Doğu Anadolu Projesi, GAP), որը նախատեսում է բազմաթիվ ջրամբարտակների կառուցումը Եփրատ և Տիգրիս գետերի վրա, նպատակ ունենալով խթանել երկրի, հիմնականում քրդական բնակչություն ունեցող, հարավ-արևելյան շրջանի գյուղատնտեսությունը և տնտեսական ակտիվությունը: Դամասկոսը և Բաղդադը լրջորեն անհանգստացած են նշված նախագծի իրականացումից, վախենալով որ գետերի ջրերն իրենց երկրներ հոսելու փոխարեն կարող են նպատակաուղղվել թուրքիայի այդ շրջանի կարիքների բավարարմանը: Այնուամենայնիվ պետք է նշել, որ չնայած 1987թ. երկու երկրների միջև ստորագրված համաձայնագրով թուրքիան Սիրիային Եփրատի ջրերից վայրկյանը 500 խմ. փոխարենը բաց է թողնում շուրջ 700 խմ⁹: Ինչ վերաբերվում է երկու երկրների միջև 1,347 կմ երկարություն ունեցող սահմանի ճշգրտման խնդրին, ապա որևէ լուրջ առաջխաղացում այդ ուղղությամբ չարձանագրվեց: Սահմանի որոշ հատվածների անվերահսկողությունն իր հերթին հարմար պայմաններ է ստեղծում է անհատների կամ տարբեր զինյալ խմբավորումների կողմից թմրադեղերի ել զենքի մաքսանենգության համար:

Թուրք-սիրիական հարաբերություններում, որոնք որոշակիորեն սառեցվել էին 1998թ. քրդական խնդրի պատճառով, հիրավի պատմական զարգացումներ տեղի ունեցան 2000թ. հունիսից հետո՝ Սիրիայի երկարակյաց ղեկավար Հաֆեզ Ասադի մահից հետո: Վերջինիս որդու Բաշար Ասադի օրոք երկկողմ հարաբերությունները նոր թափ և որակ ստացան գրեթե բոլոր բնագավառներում: Հետաքրքրական է, որ տարբեր զանգվածային լրատվական միջոցներում երկու երկրների մերձեցման որպես հիմնական դրդապատճառ բազմիցս նշվել է թուրքիայի նախագահ Ահմեդ Սեզերի ներկայությունը Հաֆեզ Ասադի թաղման արարողությանը: Նրանք անգամ նշում էին, որ սիրիական ղեկավարությունը «մեծապես շղված էր թուրքական կողմի մման բարձր ներկայության հանգամանքից»¹⁰:

Սակայն արդեն իսկ 2000թ. մարտի 6-ին Դամասկոսում տեղի էին ունեցել եռօրյա խորհրդատվություններ (փոխնախարարների մակարդակով) երկու երկրների ԱԳՆ-ների միջև երկկողմ հարաբերությունների ողջ համալիրին վերաբերող հարցերի շուրջ: Դիվանագիտական աղբյուրների համաձայն, Դամասկոսում Սիրիայի ԱԳ փոխնախարար Սուլեյման Չադդադի և նրա թուրք գործընկեր Օգոր Ձիյալի միջև կայացած բանակացությունների ընթացքում չի հաջողվել համաձայնություն ձեռք բերել «Սկզբունքների մասին հռչակագրի» (Declaration of principles) վերջնական տեքստի վերաբերյալ: Համաձայն թուրքերին, երկու կողմերի միջև անհամաձայնությունը ծագել է միմյանց տարածքային ամբողջականությունը վերահաստատող նախադասության շուրջ: Թուրքական կողմը, ըստ օրաթերթի, փորձում էր ամրագրել հռչակագրի տեքստում այն միտքը, որ կողմերի միջև Ալեքսանդրետի խնդիրը այլևս հակասության առարկա չէ: Իսկ սիրիական պատվիրակությունը շարունակում էր պնդել, որ հռչակագիրը պետք է զուտ վերահաստատի կողմերի փոխադարձ հարգանքը տարածքների վրա նրանց ունեցած ինքնիշխանության նկատմամբ¹¹:

Կողմերը համաձայնության եկան խորհրդատվությունների հաջորդ փուլը իրականացնել Սնկարայում մեկ ամիս հետո՝ կարգավորելու սահմանային և ջրային խնդիրները: Սակայն հանդիպման բուն նպատակն էր նախապատրաստել Հռչակագրի տեքստը 2000թ. ապրիլին Թուրքիայի արտգործնախարար Իսմաիլ Ջեմի Սիրիա կայանալիք այցի ընթացքում այն ստորագրելու համար: Չնայած որ այդ պաշտոնական այցելությունը այդպես էլ տեղի չունեցավ¹², այնուամենայնիվ 2000-2001թթ. ընթացքում տեղի ունեցան բարձրաստիճան բազմաթիվ այցեր և հանդիպումներ, որոնք հիմք տվեցին խոսելու թուրք-սիրիական իրական rapprochement-ի մասին:

2000թ. մայիսի 8-9-ը Սիրիայում տեղի ունեցավ 1998թ. հետո առաջին թուրք-սիրիական միջկառավարական տնտեսական հանձնաժողովի նիստը, որը քննարկեց երկկողմ ոչ միայն առևտրատնտեսական հարաբերությունների զարգացմանը, այլև տեխնիկայի, գիտությանն ու կրթությանը վերաբերող հարցերի լայն շրջանակ: Թուրքական 250 հոգանոց պատվիրակությունը, որի կազմում էին պետական բարձրաստիճան պաշտոնյաներ և գործարարներ, ղեկավարում էր պետքարտուղար Ռեջեպ օճալը, իսկ սիրիական կողմից՝ Էկոնոմիկայի նախարար Մուհամմեդ Ալ-Իմադին: Թուրքական պատվիրակությունը հանդիպեց Սիրիայի վարչապետ Մուհամմադ Մուսթաֆա Միրոյի հետ, որի ընթացքում նշվեց համատեղ ներդրումային ծրագրերի իրականացման անհրաժեշտությունը և համատեղ ձեռնարկություններ ստեղծելու սիրիական կողմի անթաքույց շահագրգռվածությունը: Ռ.Օճալը հանդիպեց նաև Սիրիայի նավթի և ֆինանսների նախարարների հետ:

2000թ. ընթացքում երկկողմ հարաբերություններում իրական

առաջընթաց արձանագրվեց նաև անվտանգության բնագավառում: Հոկտեմբերի 28-ին կայացավ Սիրիայի ներքին գործերի նախարար Սուհանմար Հարբայի այցելությունը Թուրքիա: Իր գործընկերոջ հետ սիրիացի նախարարը քննարկեց անվտանգության բնագավառում համագործակցության մանրամասները, սահմանազատման, մաքսանենգության, Սիրիայում թուրքական սեփականության և Թուրքիայում սիրիական սեփականության հետ կապված հարցեր: Այցի արդյունքում ստորագրվեց Հուշագիր: Պատվիրակությունների հանդիպումից անմիջապես հետո տրված մամուլի ասուլիսում Թուրքիայի ներքին գործերի նախարար Տանտանը հայտարարեց, որ Սիրիան և Թուրքիան երկու հարևան երկրներ են և պատմության ընթացքում պահպանել են «եղբայրական հարաբերություններ», ավելացնելով, որ կողմերը համաձայնության են եկել սերտացնել համագործակցությունը տեղեկատվության, թմրադեղերի տարածման դեմ պայքարի փորձի փոխանակման, ինչպես նաև ահաբեկչության, կազմակերպված հանցագործության, մարդկանց անօրինական տեղափոխման, զոդության դեմ պայքարի բնագավառներում:

Թուրքիայի և Սիրիայի միջև հարաբերությունների սերտացման գործում կարևոր նշանակություն ունեցավ 2000թ.նոյեմբերին Սիրիայի փոխվարչապետ Աբդուլ Հալիմ խադդամի այցը Անկարա¹³: Սիրիայի փոխվարչապետը Թուրքիայի նախագահին հանձնեց Բաշար Ասադի նամակը, ուր նշվում էր Սիրիայի պատրաստակամությունը այսուհետև սերտացնելու համագործակցությունը Թուրքիայի հետ տարածաշրջանային խնդիրները համատեղ կարգավորելու նպատակով: Թուրքական կողմը բարձր մակարդակով ընդունելություն էր կազմակերպել խադդամի համար և շարունակաբար ընդգծում էր հարևան երկրի հետ խաղաղության և բնականոն հարաբերություններ հաստատելու իր անկեղծ ձգտումը: Նույն ամսին Դոհայում կայացած Իսլամական երկրների զագաթնաժողովում Բաշար Ասադը կարճատև հանդիպում ունեցավ Թուրքիայի նախագահի հետ¹⁴:

Պաղեստինում իրադրության կտրուկ սրումը, Հարավային Լիբանանում իրավիճակի վատթարացումը ստիպեցին Դամասկոսին ակտիվացնել երկխոսությունը ոչ միայն Թուրքիայի այլ նաև տարածաշրջանում իր մեկ այլ երկարատև հակառակորդի՝ Իրաքի հետ: Դամասկոսի մերձեցումը Իրաքի և Թուրքիայի հետ կարծում ենք բխում է առաջին հերթին զուտ անվտանգության նկատառումներից: Տարածաշրջանում Իրաքը պահպանում է Իսրայելի դեմ պայքարում այն «խորքը», որը ռազմավարական առումով կենսական անհրաժեշտություն է Սիրիայի համար: Ուստի Սադդամի տապալումը ու նոր ամերիկամետ վարչակարգ ունենալու հեռանկարը կարող է միայն սարսափ առաջացնել սիրիական ղեկավարության մոտ: Ուստի Սիրիան ամեն զնով փորձելու է իրադարձությունների մասն զարգացմանը նախապատրաստվելու նպատակով լուրջ քայլեր ձեռնարկել տարածաշրջանային

իր դիրքերն ամրապնդելու ուղղությամբ: Թուրքիայի հետ հարաբերությունների սերտացումը կարծում ենք տեղավորվում է վերոհիշյալ նպատակի իրականացման տրամաբանությամբ:

2001թ. սեպտեմբերի 11-ի դեպքերից հետո հատկապես Դամասկոսի համար հրամայական դարձավ Թուրքիայի հետ հարաբերությունների սերտացումը՝ վերջինիս եթե ոչ համագործակցությունը ապագոնե չեզոք դիրքորոշման ապահովումը ինպես իսրայելա-պաղեստինյան, այնպես էլ իրաքյան ճակատներում: Թուրքական քաղաքականության վրա Իսրայելի ազդեցության նվազեցումն էլ իր հերթին կօժանդակի Սիրիային Իսրայելի դեմ արևելյան ճակատի ձևավորման գործում: Այդ նպատակով Դամասկոսին անհրաժեշտ է Անկարայի հետ ջրային և անվտանգության հարցերի շուրջ համագործակցությունից բացի, իրական բովանդակություն հաղորդել նաև երկկողմ ընդլայնումը ոչ միայն անվտանգության (ռազմական) այլև առևտրատնտեսական բնագավառներում:

Պետք է նշել, որ վերջին երկու տարվա ընթացքում առաջխաղաղացում արձանագրվեց վերոհիշյալ երկու բնագավառներում էլ: Ինչ վերաբերում է առևտրատնտեսական համագործակցությանը, ապա Սիրիայի և Թուրքիայի միջև ապրանքաշրջանառությունը 600 մլն. ամ. դոլարից հասավ 1 մլրդ¹⁵, ստեղծվեցին բազմաթիվ համատեղ ձեռնարկություններ գյուղատնտեսության, զբոսաշրջիկության, տրանսպորտի, կապի և այլ բնագավառներում:

Անվտանգության բնագավառում անտարակույս կարևորագույն իրադարձություն էր երկու երկրների միջև 2002թ. հուլիսի 19-ին սիրիական բանակի սպայակույտի պետ գեներալ Յասսան Թուրկմանիի այցը Անկարա, ուր վերջինիս հանդիպեց իր թուրք գործընկերոջ Յուսեյն Օղլոյի հետ և քննարկեց սահմանների անվտանգությանը, ահաբեկչության դեմ պայքարի, ընդհանուր 600 կմ. սահմանի լայնքով ականագերծման աշխատանքների իրականացմանը, կրթական ծրագրերի և համատեղ զինավարժություններ անցկացնելու հնարավորություններին վերաբերող հարցեր¹⁶: Յանդիպման ընթացքում քննարկվել են նաև տարածաշրջանային անվտանգությանը, մասնավորապես պաղեստինա-իսրայելյան հակամարտությանը և Իրաքի դեմ ակնկալվող ԱՄՆ ռազմական գործողությունների նկատմամբ կողմերի դիրքորոշումները: Այցի ընթացքում ստորագրվել է համաձայնագիր երկու երկրների բանակների միջև վերոհիշյալ ուղղություններով համագործակցությունը սերտացնելու վերաբերյալ: Վերլուծաբանները որակեցին այդ այցը «նոր դարաշրջանի սկիզբ» երկու երկու երկրների հարաբերություններում. հատկապես հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ սա զինվորականների միջև տեղի ունեցած առաջին հանդիպումն էր 1990թ. երկու երկրների միջև Ադամայում ստորագրված համաձայնագրից հետո:

2002թ. ընթացքում շարունակվեց երկկողմ հարաբերությունների

մերձեցման գործընթացը: Մարտի և հուլիսին համպատասխանաբար տեղի ունեցան Սիրիայի շինարարության նախարարի Յուսամ ալ-Ասվադի և որոգման նախարարության գլխավոր վարչության պետ Խալեդ Կալլասը այցելությունները Անկարա, ուր թուրքական կողմի հետ պայմանավորվածություններ ձեռք բերվեցին նշված բնագավառներում առկա խնդիրների կարգավորման և համագործակցության հետագա ուղղությունները հստակեցնելու վերաբերյալ:

Երկու երկրների գործադիր իշխանության ծյուղերի ակտիվ շփումներից բացի դրական տեղաշարժեր կատարվեցին Սիրիայի և Թուրքիայի օրենսդիրների միջև համագործակցությունը սերտացնելու ուղղությամբ: Այսպես, 2001թ. դեկտեմբերին Սիրիայի խորհրդարանում ստեղծվեց սիրիա-թուրքական միջխորհրդարանական բարեկամության խումբ, որը գլխավորեց Սիրիայի ծրագրավորման և արդյունաբերական հանձնաժողովի նախագահ Օմար ալ-Շալեն: Օրակարգում է գտնվում նաև Սիրիայի վարչապետ Մուհամմադ Մուսթաֆա Միրոյի պաշտոնական այցը Անկարա, որը նախատեսվում էր իրականացնել Ս.Ք. մայիսի, սակայն Թուրքիայի վարչապետ Բյուլենթ էջևիթի հիվանդության պատճառով հետաձգվեց անորոշ ժամանակով:

Վերջին դրական զարգացումը թուրք-սիրիական հարաբերություններում եղավ Ս.Ք. սեպտեմբերին կայացած Թուրքիայի Ռազմական խորհրդի (Շուրա) տարեկան նիստի ընթացքում ընդունված որոշումը: Համաձայն լիբանանյան «Ալ-Անվար» օրաթերթի հաղորդագրության, այդ որոշման մեջ փոփոխության է ենթարկվել Թուրքիային անվտանգության սպառնացող երկրների ցանկը: Նրանում Սիրիան և Հորդանանը այլևս նշված չեն որպես թշնամական երկրներ, ի տարբերություն Իրաքի”:

Անտարակույս Թուրքիայի և Սիրիայի մերձեցումը չի կարող չանհանգստացնել Իսրայելին: Թուրքիան հանդիսանում է Իսրայելի ռազմավարական դաշնակիցը տարածաշրջանում: Թուրքիան առաջին մահմեդական երկիրն էր, որը ճանաչեց Իսրայելի պետությունը: Այնուամենայնիվ, արաբական երկրների հետ հարաբերությունները բարելավելու ցանկությունը իր շարունակական ազդեցությունն է թողնում թուրք-իսրայելյան հարաբերությունների վրա: Անկարան դատապարտեց 1967թ. արաբա-իսրայելյան պատերազմի արդյունքում արաբական հողերի գրավումը Իսրայելի կողմից և կոչ արեց վերջինիս դուրս բերել իր զորքերը: Երբ Իսրայելը 1980թ. հուլիսին հայտարարեց երուսաղեմը իր մայրաքաղաքը, Թուրքիան փակեց իր հյուպատոսությունը այդ քաղաքում և այնուհետև նվազեցրեց իր դիվանագիտական ներկայությունը Իսրայելում դեսպանության 2-րդ քարտուղարի մակարդակի: Այդուհանդերձ, Թուրքիայի վերաբերմունքը Իսրայելի նկատմամբ անհամեմատելի ավելի բարեկամական էր քան մահմեդական այլ երկրներինը: Չնայած Իսլամական Կոնֆերանս կազմակերպության բանաձևին Իսրայելի հետ բոլոր տեսակի առնչությունները խզելու

վերաբերյալ, ԱՆկարան շարունակեց պահպանել իր դիվանագիտական ներկայությունը Թել-Ավիվում: Դեռ ավելին, թուրք-իսրայելյան համագործակցությունը առավել սերտացավ ռազմական ոլորտում, որն իր տրամաբանական ավարտն ունեցավ 1996թ. փետրվարին համապատասխան համաձայնագրի կնքմամբ¹⁸:

Ներկայումս Իսրայելը մտահոգված է այն հանգամանքից, որ տարածաշրջանում իրավիճակի սաստկացման պայմաններում ՆԱՏՕ-ական իր միակ դաշնակցի՝ Թուրքիայի և առաջնային հակառակորդի՝ Սիրիայի միջև հարաբերությունների բարելավումը կհանգեցնի իր դիրքերի թուլացմանը կարևորագույն սիրիա-լիբանանյան ճակատում, իսկ երկարատև հեռանկարում նաև Սիրիայի հետ բանակցային գործընթացում: ԱՆկարան էլ իր հերթին Սիրիայի հետ մերձեցմամբ կփորձի նվազեցնել ոչ մոտ ապագայում, սակայն հնարավոր Սիրիա-Իսրայել խաղաղության պայմանագրի իր համար բոլոր բացասական հետևանքները (ջրային, քրդական և այլ խնդիրների հետ կապված): Հարկ է նաև նշել, որ Թուրքիան կփորձի ամեն գնով խոչընդոտել Ղանասկոսի և Իսրայելի միջև հարաբերությունների կարգավորումը եթե վերջինս իրականացվի նրա անվտանգության շահերին հակառակ: Սակայն պետք է վստահ լինել, որ ԱՆկարան չի հրաժարվի Իսրայելի հետ ռազմավարական համագործակցությունից, համենայն դեպս Սիրիայի հետ մերձեցումը Թուրքիան չի իրականացնի Իսրայելի հաշվին:

Այսպիսով, վերջին տարիների ընթացքում թուրք-սիրիական հարաբերությունների մերձեցման քննությունը, հնարավորություն է տալիս հանգել հետևյալ եզրակացության. եթե Թուրքիայի համար Սիրիայի հետ հարաբերությունների սերտացումը բխում է եվրասիական տարածաշրջանում ընթացող գլոբալ գործընթացներում Թուրքիայի դերի ակտիվացումից, հատկապես 2001թ. սեպտեմբերից հետո, ապա Թուրքիայի հետ հարաբերությունների բարելավումը Սիրիային ընձեռում է խուսավարման սեփական կարողություններն ընդլայնելու, տարածաշրջանում դիրքեղն ամրապնդելու ու «Մերձավոր Արևելքի համար մղվող պայքարը»¹⁹ վերջնականապես տանուլ չտալու պատմական հնարավորությունը:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. B.M. Potskhveria. Turkey in 80's. Foreign Policy, էջ 64.
2. Տնտեսական առումով միայն նավթի գների կտրուկ աճը Ղանասկոսին մոտ 200մլն. եկամուտ ապահովեց: Ղրան գումարած տարբեր չափի ֆինանսական ներարկումներ եկան Եվրոպական Միությունից՝ 200 մլն., ճապոնիայից՝ 500 մլն. վարկի ձևով, Սաուդյան Արաբիայից, Քուվեյթից և Արաբական Եմիրություններից ստացվեց մոտ 2 մլրդ. դոլար:
3. Սանջաքը (արաբ. Լիվա)՝ Օսմանյան կայսրության վարչատարածքային միավոր էր և մտնում էր վիլայեթի կազմի մեջ:
4. Ա.Ա. Բայրամյան, «Ալեքսանդրետի սանջաքի հարցը և միջազգային դիվանագիտությունը (1936-1939թթ.)», Երևան, 1998, էջ 158
5. 80-ականներին Թուրքիան մեղադրում էր Սիրիային նաև Հայաստանի ազատագրության գաղտնի բանակի (ԱՍԱԼԱ) անդամներին վարժեցման և զինման, ինչպես նաև արաբական ահաբեկչական խմբավորումներին օժանդակելու մեջ:
6. "Tercuman", 31.01.1991
7. M.B.Aykan, Turkish Perspectives on Turkish-US Relations, Istanbul:Middle East and Banking Publications, 1994, pp.346-347
8. М.А.Гасратян, Курдская проблема в Турции, Москва, 2001, стр.193-194
9. Peacewatch, Alain Makovsky, Syrian-Israeli Negotiations and Turkey, December 17, 1999, Number 236
10. «Ալ-Չաման»(Լոնդոն), 08.09.2000; "Jerusalem Post", 29.10.2000.
11. «ԱԼ-Ղարաս», (Քուվեյթ), 27.10.2000
12. Իսմայիլ Ջեմի և Սիրիայի ԱԳ նախարար Ֆարուկ Աշ-Շառաայի միջև համդիպումը տեղի ունեցավ նույն թվականի սեպտեմբերին Նյու-Յորքում, ՄԱԿ-ի «Հազարամյակի Գազաթնաժողովի» մասնակցության շրջանակներում:
13. "Jerusalem Post", 03.11.2000
14. "Hurriyet", 13.11.2000
15. «Ալ-Շարի ալ-Սիասի», 08.12.2001
16. «Ալ-Հայաթ», 10.06.2002
17. «Ալ-Անվար», 22.09.2002
18. Թուրքիա-Իսրայել առանցքին Սիրիան փորձեց հակադրել Իրանի հետ կապերի սերտացմամբ, ինչպես նաև սկսեց որոշակի հետաքրքրություն ցուցաբերել Հունաստան-Իրան-Հայաստան եռակողմ համագործակցությանը միանալու ուղղությամբ:
19. Seale Patrick. Assad and the Struggle for the Middle East, London, 1988.